

ВСТУП

Мої батьки втекли з Європи як біженці. В нашій родині я виховувався на історіях про героїчну країну, яка допомогла перемогти гітлерівську армію та започаткувати безпрецедентну еру ліберальної демократії на Заході. Наприкінці свого життя, тяжко страждаючи на хворобу Паркінсона, мій батько наполіг, щоб ми поїхали на узбережжя Нормандії. Спираючись на плече своєї дружини (моєї мачухи), він здійснив мрію всього життя, пройшовшись місцями, де так багато молодих відважних американців загинули в битві з фашизмом. Але попри те, що моя родина святкувала й шанувала цю американську спадщину, мої батьки також знали, що героїзм американців та американські ідеї свободи – це не те саме.

Перед Другою світовою війною Чарльз Ліндберг* уособлював американський героїзм своїми сміливими польотами, зокрема першим одиночним трансатлантичним перельотом, і оспівував нові технології. Він вміло використав свою славу та героїзм, для того щоб відіграти провідну роль у русі «Америка понад усе», спрямованому проти вступу США у війну з нацистською Німеччиною. У 1939 році в есеї під назвою «Авіація, географія та раса», опублікованому в типово американському журналі «Рідерз Дайджест», Ліндберг виклав майже нацистську для Америки сентенцію:

* Американський пілот, письменник, винахідник, дослідник і громадський активіст (1902–1974). У 25-річному віці здійснив одиночний 36-годинний переліт з Нью-Йорка до Парижа без проміжної посадки. (Тут і далі – примітки перекладача, якщо не зазначено інше.)

«Настав час зупинити наші чвари і знову збудувати наші білі бастіони. Союз із чужими расами означає для нас лише смерть. Настала наша черга захистити свою спадщину від монголів, персів і маврів, допоки нас не поглинуло безмежне море чужинців».¹

У липні 1939 року мій батько Манфред, якому тоді було шість років, разом зі своєю матір'ю Ільзе утік з нацистської Німеччини; вони кілька місяців переховувалися, а потім вилетіли з берлінського аеропорту Темпельгоф. До міста Нью-Йорк вони прибули 3 серпня 1939 року; щоб пришвартуватись до причалу, їхній корабель пропливав повз статую Свободи. У нас є сімейний альбом зі світлинами 1920–1930-х років. На останній сторінці вміщено шість різних зображень статуї Свободи, які поступово постають перед глядачем.

Рух «Америка понад усе» на той час став публічним обличчям профашистських настроїв у Сполучених Штатах². У 20-х і 30-х роках багато американців поділяли погляди Ліндберга, який виступав проти імміграції, особливо неєвропейців. Закон про імміграцію 1924 року суворо обмежив в'їзд переселенців у країну — зокрема, він був явно спрямований на обмеження імміграції як небілих, так і євреїв. У 1939 році Сполучені Штати пропустили через свої кордони дуже мало біженців, тож те, що мій батько опинився серед них — просто диво.

У 2016 році Дональд Трамп відродив лозунг «Америка понад усе» як одне зі своїх гасел, і з першого тижня перебування на посаді його адміністрація безупинно вводила нові заборони на імміграцію, в тому числі в'їзд біженців, передусім з арабських країн. Трамп також пообіцяв депортувати мільйони небілих робітників походженням із Центральної та Південної Америки, які без документів перебували в Сполучених Штатах, а ще скасувати законодавство, яке захищає

від депортації дітей, які приїхали разом із ними. У вересні 2017 року адміністрація Трампа встановила граничну кількість біженців, яким буде дозволено в'їхати до Сполучених Штатів у 2018 році, у 45 тисяч, що є найменшою цифрою з того часу, як президенти почали запроваджувати такі обмеження.

Якщо Трамп перейняв у Ліндберга гасло «Америка понад усе», то й решта його кампанії також пропагувала повернення до якогось не зовсім зрозумілого періоду в історії – «Зробимо Америку знову великою». Але коли саме Америка була великою з погляду кампанії Трампа? У XIX столітті, коли Сполучені Штати поневолювали чорношкіре населення країни? За часів Джима Кроу*, коли темношкірим американцям на Півдні не дозволяли голосувати? Натяк на те десятиліття, яке було найпомітнішим дороговказом для кампанії Трампа, впливає з інтерв'ю «Голлівуд Репортер» від 18 листопада 2016 року зі Стівом Бенноном**, тодішнім головним стратегом новообраного президента, в якому він зауважує про прийдешню еру: «Це буде такий самий захопливий період, як 1930-ті». Словом, епоха, коли Сполучені Штати найбільше симпатизували фашизму.

. . .

Останніми роками багато країн світу – зокрема Росію, Угорщину, Польщу, Індію, Туреччину та США – охопили певні види ультраправого націоналізму. Намагання узагальнити подібні явища завжди невдячна справа, оскільки контекст кожної країни завжди унікальний. Але таке

* Закони Джима Кроу – неофіційна назва законів про расову сегрегацію в деяких штатах США, що діяли в 1890–1964 рр. Джим Кроу – презирлива назва расистами представників негроїдної раси.

** Американський бізнесмен, інвестиційний банкір, консервативний ідеолог, головний менеджер виборчої команди Дональда Трампа на президентських виборах 2016 р. (нар. 1953 р.).

узагальнення на сьогодні є необхідним. Я вибрав ярлик «фашизм» для ультра націоналізму певного різновиду (етнічного, релігійного, культурного), коли нація представлена в особі авторитарного лідера, який виступає від її імені. Дональд Трамп у своїй промові на національному з'їзді республіканської партії в липні 2016 року заявив: «Я – ваш голос».

Предметом мого дослідження в цій книзі є політика фашизму. Зокрема, мене цікавить тактика фашистів як механізм досягнення влади. Коли ті, хто використовує цю тактику, приходять до влади, режими, які вони встановлюють, значною мірою визначаються конкретними історичними обставинами. Те, що сталося в Німеччині, відрізнялося від того, що відбувалося в Італії. Фашистська політика не обов'язково веде до створення чітко вираженої фашистської держави, і все ж вона дуже небезпечна.

Політика фашизму містить в собі багато різних стратегій: міфічне минуле, пропаганду, боротьбу з інтелектуалами, відхід від реальності, ієрархічну побудову суспільства, психологію жертви, законність і порядок, сексуальний неспокій, звернення до глибинки й демонтаж суспільного добробуту та єдності. При тому, що захист певних елементів з цього переліку є законним, а іноді й виправданим, в історії бувають випадки, коли вони уособлюються в одній партії чи політичному русі. Це небезпечні моменти. Сьогодні в Сполучених Штатах політики-республіканці все частіше використовують ці стратегії. Їхня дедалі більша схильність проводити таку політику має змусити чесних консерваторів замислитися.

Небезпека фашистської політики полягає у тому, що вона в цілком конкретний спосіб позбавляє значні верстви населення людських рис. Виключаючи з суспільного життя певні соціальні групи, фашизм обмежує здатність інших громадян до співчуття, а це призводить до виправдання

нелюдського поводження, веде до придушення свободи, масових ув'язнень та вигнання певних груп за межі суспільства, а в найгірших випадках — до масового винищення.

Геноцидам і кампаніям етнічних чисток регулярно передуює застосування політичної тактики, описаної в цій книзі. У нацистській Німеччині, Руанді та сучасній М'янмі жертви етнічних чисток зазнавали злісних словесних нападів з боку лідерів країни та в пресі протягом кількох місяців або років до того, як режим починав вдаватися до геноциду. З огляду на ці прецеденти всіх американців має турбувати те, що Дональд Трамп, будучи кандидатом і президентом, публічно й відверто ображав цілі групи іммігрантів.

Фашистська політика може дегуманізувати певні меншини, навіть якщо при цьому не виникає явно фашистська держава³. За деякими показниками, в М'янмі відбувається перехід до демократії. І все ж п'ять років жорстокої риторики, спрямованої проти мусульманського населення рохінджа*, призвели до одного з найжахливіших випадків етнічної чистки з часів Другої світової війни.

. . .

Найвиразнішим симптомом фашистської політики є внесення розколу. Цей розбрат спрямований на розділення населення на «нас» і «них». Багато видів політичних рухів залучають такий поділ; наприклад, комуністична політика використовує як зброю поділ на класи. Фашистська політика передбачає застосування дуже конкретних засобів, за допомогою яких вона відділяє «нас» від «них», звертаючись до етнічних, релігійних чи расових відмінностей і використовуючи цей поділ для формування ідеології та,

* Етнічна група у М'янмі, що вважає себе корінним населенням території сучасного штату Рокхайн. Етнічно й лінгвістично споріднена, на відміну від решти народів країни, з народами Індії та Бангладеш.

зрештою, політики. Кожен механізм фашистської політики працює на створення або зміцнення цих відмінностей.

Політики-фашисти, щоб обґрунтувати свої ідеї, руйнують здоровий глузд історії, створюючи міфічне минуле за допомогою підтримання власного бачення сьогодення. Вони переінакшують спільне розуміння реальності населенням, спотворюючи ідеали за допомогою пропаганди та підтримуючи боротьбу з інтелектуалами, нападаючи на університети й освітні системи, які можуть кинути виклик їхнім ідеям. Зрештою, за допомогою цих прийомів фашистська політика створює стан відриву від реальності, в якому теорії змови та фальшиві новини стають заміниками аргументованих дискусій.

Оскільки загальне розуміння реальності руйнується, фашистська політика намагається заповнити вивільнене місце, вкорінюючи небезпечні й хибні переконання. По-перше, фашистська ідеологія прагне зробити групові відмінності природними, створюючи таким чином видимість природної наукової підтримки ієрархії людських цінностей. Коли соціальні відмінності стають очевиднішими, взаєморозуміння поступається місцем страху. Будь-який прогрес в розвитку однієї з меншин породжує у панівної групи населення відчуття, що вона стає жертвою. Політика забезпечення законності й правопорядку дуже приваблює маси: тоді «ми» позиціонуємося як законослухняні громадяни, натомість «вони» — злочинці, які чинять беззаконня і поведінка яких становить екзистенційну загрозу для згуртованості нації. Занепокоєння на сексуальному ґрунті також стає типовою рисою фашистської політики, адже патріархальній ієрархії починає загрожувати зростаюча гендерна рівність.

Оскільки страх перед «ними» зростає, «ми» починаємо ставати представниками всього добродісного. «Ми» живемо в сільській глибинці, де одвічні цінності й традиції нації

дивовижним чином все ще продовжують існувати попри загрозу космополітизму з боку міст, поряд з ордами меншин, які живуть там, підбадьорювані ліберальною терпимістю. «Ми» працьовиті й своєю боротьбою та заслугами забезпечили для себе почесне місце. «Вони» ліниві, виживають за рахунок благ, які ми виробляємо, користуючись щедрістю наших систем соціального забезпечення або використовуючи корумповані установи, як-от профспілки, що прагнуть позбавити чесних, працьовитих громадян заслуженої ними зарплати. «Ми» — творці; «вони» — ті, хто бере.

Багато людей не знайомі з ідеологічною структурою фашизму, а суть її в тому, що кожен механізм фашистської політики має тенденцію спиратися на інші. Люди не усвідомлюють взаємозв'язку між політичними гаслами, які їх просять повторювати. Я написав цю книгу, сподіваючись надати громадянам необхідні інструменти для розпізнавання різниці між легітимною тактикою ліберальної демократичної політики, з одного боку, та обурливою тактикою фашистської політики — з іншого.

. . .

В історії Сполучених Штатів можна знайти як спадщину найкращої ліберальної демократії, так і коріння фашистських ідей (насправді, Гітлера надихнули Конфедерація* та закони Джима Кроу). Після жахів Другої світової війни, які змусили маси біженців рятуватися від фашистських режимів, у Загальній декларації прав людини 1948 року було підтверджено гідність кожної людської істоти. Розробку та прийняття цього документа очолила колишня перша леді

* Конфедеративні Штати Америки — самопроголошена незалежна держава на півдні США, яка виникла внаслідок відокремлення південних штатів, що намагалися зберегти рабовласницьку систему. Поява Конфедерації призвела до Громадянської війни 1861–1865 рр.

Елеонора Рузвельт, а після війни вона обстоювала ідеали Сполучених Штатів так само, як і принципи новоствореної Організації Об'єднаних Націй. То була смілива заява, потужне повторення й розширення ліберально-демократичного розуміння поняття особистості, яке охопило буквально всю світову спільноту. Воно об'єднало всі країни й культури спільним зобов'язанням цінувати рівність кожної людини й відповідало прагненням мільйонів людей у зруйнованому світі, який протистояв спустошливим наслідкам колоніалізму, геноциду, расизму, глобальної війни і – так, фашизму. Після війни стаття 14 звучала особливо гостро, урочисто підтверджуючи право кожної людини шукати притулку. Незважаючи на те, що Декларація намагалася запобігти повторенню страждань, яких народи зазнали під час Другої світової війни, в ній визнається, що певним категоріям людей, можливо, знову доведеться тікати з національних держав, під прапором яких вони колись жили.

Фашизм сьогодні може видаватися не зовсім таким, як у 1930-ті роки, але біженців знову можна зустріти повсюди. У багатьох країнах їх поневір'яння посилюють фашистську пропаганду, ніби нація перебуває в облозі; що іноземці є загрозою та створюють небезпеку як всередині, так і за межами кордонів своїх країн. Страждання чужинців можуть зміцнити структуру фашизму, але водночас можуть викликати співчуття, якщо подивитися на це з іншого погляду.

МІФОЛОГІЗАЦІЯ МИНУЛОГО

Саме заради традицій антисеміти розбудовують свою «точку зору». Саме в ім'я традиції, довгого історичного минулого та кровних зв'язків з Паскалем і Декартом євреям кажуть: вам тут ніколи не знайдеться місця.

— Франц Фанон, *«Чорна шкіра, білі маски»* (1952 р.)

Цілком природно розпочати цю книгу з того часу, в якому фашистська політика незмінно претендує на відкриття свого походження, — в минулому. Фашистська політика посилається на чисте міфічне минуле, яке було трагічним чином зруйноване. Залежно від того, як визначати поняття нації, міфічне минуле може бути релігійно чистим, расово чистим, культурно чистим або чистим за всіма перерахованими вище рисами. І все ж існує спільна конструкція всієї фашистської міфологізації. В усіх фашистських міфах минулого панує крайня версія патріархальної родини, яка існувала всього кілька поколінь тому. Якщо заглибитися в минуле далі, то це міфічне минуле було часом слави нації: патріоти-генерали вели завойовницькі війни, в її арміях служили земляки — боєздатні й вірні воїни, чиї дружини залишалися вдома, виховуючи наступне покоління. Сьогодні ці міфи стають основою ідентичності нації, якою керують фашистські політики.

Згідно з риторикою крайніх націоналістів, таке славетне минуле втрачається через приниження, спричинені глобалізацією, ліберальним космополітизмом і повагою до «універсальних цінностей» – скажімо, таких, як рівноправність. Вважається, що зазначені цінності ослаблюють націю перед лицем реальних і загрозливих викликів самому її існуванню.

Ці міфи зазвичай ґрунтуються на фантазіях про неіснуючу минулу єдність, що збереглася лише в традиціях малих містечок і сільських громад, які залишаються відносно незабрудненими ліберальним занепадом великих міст. Ця єдність – мовна, релігійна, географічна чи етнічна – може бути цілком звичайною в деяких націоналістичних рухах, проте фашистська міфологія відрізняється створенням славетної національної історії, в якій члени обраної нації панували над іншими – це сталося в результаті її завоювань і цивілізаційних досягнень. Наприклад, в уяві фашистів минуле незмінно містить в собі традиційні патріархальні гендерні ролі. Для фашистів міфічне минуле має особливу структуру, яка підтримує його авторитарну ієрархічну ідеологію. Те, що «минулі» суспільства рідко бували такими патріархальними (чи навіть такими славетними), якими їх виставляє фашистська ідеологія, значення не має. Ця вигадана історія є доказом на підтримку нав'язування такої ієрархії сьогодні, тож вона диктує, який вигляд повинна мати та як поводитися сучасне суспільство.

У 1922 році під час промови на фашистському конгресі в Неаполі Беніто Муссоліні заявив:

Ми створили власний міф. І цей міф – наша віра, наша пристрасть. Не обов'язково йому ставати реальністю... Наш міф – це нація, наш міф – це велич нації! І цьому міфу, цій величі, яку ми хочемо цілком перетворити на реальність, ми підпорядковуємо все.¹

Тут Муссоліні чітко пояснює, що фашистське міфічне минуле є свідомо міфічним. Функція міфологізації минулого у фашистській політиці полягає в тому, щоб використовувати емоцію ностальгії для побудови основних засад фашистської ідеології – авторитаризму, ієрархії, чистоти й боротьби.

Штучно створюючи міфічне минуле, фашистська політика утворює зв'язок між ностальгією та реалізацією фашистських ідеалів. Німецькі фашисти також чітко й недвозначно оцінювали цю ідею про стратегічне використання міфологізованого минулого. Провідний нацистський ідеолог, редактор відомої нацистської газети «Фолькішер Беобахтер»^{*} Альфред Розенберг у 1924 році писав: «Розуміння та повага до нашого власного міфічного минулого й нашої власної історії стане першою умовою для міцнішого закріплення прийдешнього покоління на ґрунті своєї первісної європейської батьківщини»². Фашистське міфічне минуле існує за для того, щоб допомогти змінити сьогодення.

. . .

Патріархальна родина є одним з ідеалів, що їх фашистські політики мають намір створити в суспільстві або, за їхніми твердженнями, повернутися до них. Патріархальна родина завжди виставлялася як центральна частина традицій нації, значення якої вже зовсім недавно применшив прихід лібералізму й космополітизму. І все ж чому патріархальність є настільки стратегічно важливою у фашистській політиці?

У фашистському суспільстві лідер нації є аналогом батька в традиційній патріархальній родині. Лідер є батьком своєї нації, а його сила та влада – це джерело його законної влади,

^{*} «Народний спостерігач» (нім.) – щоденна газета нацистської партії в Німеччині. Виходила з 1920-х років до падіння гітлерівської Німеччини в 1945 році.

так само як сила та влада батька сім'ї за патріархату мають бути джерелом його верховного морального впливу на дітей та дружину. Лідер забезпечує свою націю, так само як у традиційній родині це робить батько-годувальник. Авторитет патріархального батька походить від його сили, а сила – його головна авторитарна цінність. Представляючи минуле нації у вигляді єдиного цілого з патріархальною родинною структурою, фашистська політика пов'язує ностальгію з центральною організаційною ієрархічною авторитарною структурою, яка найчистіше виявляється в цих нормах.

Грегор Штрассер був керівником пропагандистських структур націонал-соціалістського (нацистського) Рейху в 1920-х роках – до того, як цю посаду обійняв Йозеф Геббельс. За словами Штрассера, «для чоловіка військова служба є найглибшою і найціннішою формою участі [в житті суспільства], а для жінки – це материнство!»³ Паула Зібер, виконавча обов'язків голови Асоціації німецьких жінок, в одному документі 1933 року, де викладалася офіційна державна політика націонал-соціалістів щодо жінок, проголошує, що «бути жінкою означає бути матір'ю, означає стверджувати всією свідомою силою своєї душі цінність бути матір'ю і робити це законом свого життя... Найвище покликання жінки націонал-соціалістки – не просто народжувати дітей, а й свідомо і через повну відданість своїй ролі й обов'язку матері виховувати дітей для свого народу»⁴. Річард Гранбергер, британський дослідник націонал-соціалізму, резюмує: «Ядро нацистського мислення щодо жіночого питання – це догма про нерівність між статями, така ж незмінна, як і нерівність між расами»⁵. Жінка-історик Чару Гупта у статті 1991 року «Гендерна політика: жінки в нацистській Німеччині» йде ще далі, стверджуючи, що «пригнічення жінок у нацистській Німеччині фактично є найекстремальнішим прикладом антифемінізму в XX столітті»⁶.